

ÉLŐNYELVI KUTATÁSOK HATÁRAINKON BELÜL ÉS KÍVÜL

Kontra Miklós

a nyelvtudomány kandidátusa, tudományos osztályvezető,
MTA Nyelvtudományi Intézet – kontra@nytud.hu

Reklámban és önreklámban manapság nemigen szoktunk hiányt szenvedni. E cikk olvasói néhány lap után joggal vélhetik úgy, hogy megjelent az önreklám a *Magyar Tudomány* lapjain. Nem épp erről van szó azonban, hanem a dezinformációról, amit a cikk vége felé fogok bemutatni. Mert azt tudománypolitikaikailag károsnak és etikailag elítélendőnek tartom.

*

Élőnyelvi kutatások Magyarországon az 1980-as évek közepe óta folynak. A Nyelvtudományi Intézetben akkori igazgatónk, Herman József sikeres modernizációs kezdeményezéseinek egyikeként jött létre az Élőnyelvi kutatócsoport; ez 1990-ben az Intézet egyik osztályává alakult. Az osztályon dolgozó nyelvészek szerteágazó kutatásokat folytatnak, a paletta a mai magyar nyelvváltozatok és nyelvi változások szociolingvisztikai vizsgálatától kezdve (lásd például Kontra, 1990) a magyarországi románok nyelvcserejének monografikus leírásán keresztül (Borbély, 2001) a hazai siketek kétnyelvűségének és nyelvi jogi helyzetének elemzéséig (Hattyár, 2000) terjed.

A hazai magyar nyelvváltozatok elemzésében két újjítással próbálkoztunk: a teljes magyarországi felnőtt lakosságból vett ezerfős rétegzett reprezentatív minta kérdőíves vizsgálatával (ennek neve Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat) és egy Budapest lakosságát reprezentáló kétszáz fős minta

magnetofonos vizsgálatával (neve: Budapesti Szociolingvisztikai Interjú).

Az előbbi jelentősége abban áll, hogy most vált először lehetővé a magyar nyelvészeti kutatások történetében az, hogy *minden magyarországi magyar nyelvhasználattól ellenőrizhető* megállapításokat tehessünk. A korábbi nyelvészeti leírásokból, nyelvtanokból, például az akadémiai nyelvtanból (Tompa, 1961–1962), az Új magyar nyelvtanból (É. Kiss és mtsai, 1998) vagy A magyar nyelvjárások atlaszából (Deme – Imre, 1968–1977) – bármily értékesek (voltak) is ezek a maguk nemében – nem tudhatjuk meg például azt, hogy a felnőtt magyarországi magyarok mekkora része ítéli nyelvtanilag helyesnek a *-ben* rag „helytelen” *-be* változatát az *Éva nem bízott a férjébe* (sic!) mondatban. Ez a ragváltozat abban az értelemben „helytelen”, hogy iskolai dolgozatokban vagy igényesebb nyomtatott prózában használata hibának számít. Beszédben azonban már nem: minden magyar anyanyelvű ember váltakozva használja beszéd közben a *-ben* és a *-be* ragváltozatokat. A szociolingvisztikailag izgalmas kutatási feladat éppen az, hogy kiderítsük, milyen nyelvi és nem nyelvi tényezők (például a beszélők életkora, iskolázottsága, a beszédhelyzet megkívánta stílus) összjátéka határozza meg, hogy ki mikor melyiket használja. További érdekes kérdés, hogy miért mondanak sokan ilyesmit: *Keressük az új megoldás útját, és ebben* (sic!) *ez szervesen beleilleszkedik*.

Pléh Csaba szerint az ilyen túlhelyesbített (hiperkorrekt) raghasználat úgy jön létre, hogy a beszélő el kívánja kerülni a *-ban/ben* megbélyegzett *-ba/be* változatának használatát, s túláltalánosít: a megbélyegzéstől való félelmében akkor is *-ban/ben*-t használ, amikor az iskolai tanítók, a nyelvtanok s más hasonló tényezők szerint a *-ba/be* lenne helyes (Pléh, 1990). A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat¹ adataiból kiderült, hogy az *Éva nem bízott a férjébe* „helytelen” mondatot az országos reprezentatív minta 59%-a nyelvtanilag helyesnek ítéli, és az *Amióta kinevezték vezetői munkakörben, vissza se köszön* túlhelyesbített mondatot 51 % ítéli nyelvtanilag helyesnek.

Az ilyen élőnyelvi vizsgálatoknak nemcsak primér nyelvtudományi jelentősége van, hanem társadalmilag hasznos alkalmazásai is lehetségesek, például az anyanyelvi nevelésben. Nyelvművelőink és az iskolai tanítók, tanárok nagy része abban a hitben él, hogy az emberek „helytelen” beszéde kijavítható, csak eredményesebben kell(ene) végezniük a „helyes” beszéd propagálását, tanítását. Addig, amíg nem álltak rendelkezésünkre megbízható kutatási eredmények a „helytelen” beszédűek arányáról, azt sem tudtuk, hogy Magyarország lakosságának mekkora részét „veszik célba” az iskolai anyanyelvi nevelés és a nyelvművelés munkásai.

Ma már tudjuk. Ha például szóbeli mondatkiegészítő feladatainkat vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy még ha csupán hét, nyelvhelyességi szempontból kifogásolt változat használatát követjük is nyomon, ezek valamelyikének (vagy mindegyikének) használata a felnőtt lakosság 65 %-át jellemzi,

¹ Az adatfelvétel az MTA Nyelvtudományi Intézete és a hajdani Tömegkommunikációs Kutatóközpont együttműködésével 1988-ban zajlott, a kutatók Pléh Csaba, Terestyéni Tamás, Angelusz Róbert, Tardos Róbert és a szerző voltak. Az összefoglaló monográfia *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon* címmel 2003-ban jelenik meg a szerző szerkesztésében.

ami másképp mondva azt jelenti, hogy amikor e nyelvhelyességi jegyeket helytelenítik a nyelvművelők és a tanítók, akkor a magyarországi lakosság kétharmadát „veszik célba”. Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy az országos minta (N=832) mekkora része tudja egy szóbeli mondatkiegészítő feladatsorban az iskolai/nyelvművelő elvárásoknak megfelelően kiegészíteni az a) – g) mondatokat.

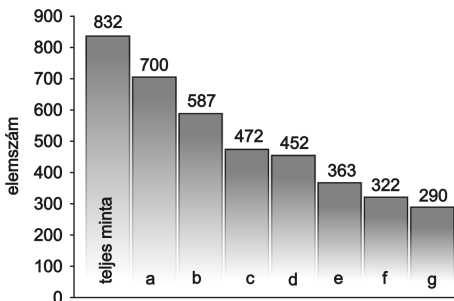
- a) Azt akarom, hogy ő [nyissa] ki az ajtót.
- b) Ha jobb lenne a fizetésem, többet is [tudnék] dolgozni.
- c) Az asztalos éppen most [ragasztja] a szék lábát.
- d) Ebben a zajban nem hallom, ha Éva [kinyitja] az ajtót.
- e) [Természetes], hogy igazad van mindenben.
- f) Nem akarom, hogy Tamás a rossz utat [válassza].
- g) [Természetesen] igazad van, mint legtöbbször.

A mondatokba egy-egy szótári címszónak a mondatba illő alakját kellett beilleszteni. Akik a hét mondatot a szögletes zárójelben levő szóalakokkal egészítették ki, a kodifikált sztenderdnek² (az iskolai/nyelvművelő elvárásoknak) megfelelnek, akik nem, azok nem. Ha a feladatsort egyfajta akadályversenynek tekintjük, s a versenyből kizárjuk azt a 132 adatközlőt, akik az a) mondatot túlhelyesbítve mondták (*Azt akarom, hogy ő [nyitja] ki az ajtót*), akkor az induló 832 fős mintából 700 ember marad. Ha következő lépésben kizárjuk azokat, akik a b) mondatot „nákolva” egészítették ki (*Ha jobb lenne a fizetésem, többet is [tudnék] dolgozni*), akkor 587 ember marad versenyben. Így haladva tovább, végül a g) mondatot is „helytelenül” kiegészítőket is kizárjuk, azokat tehát, akik

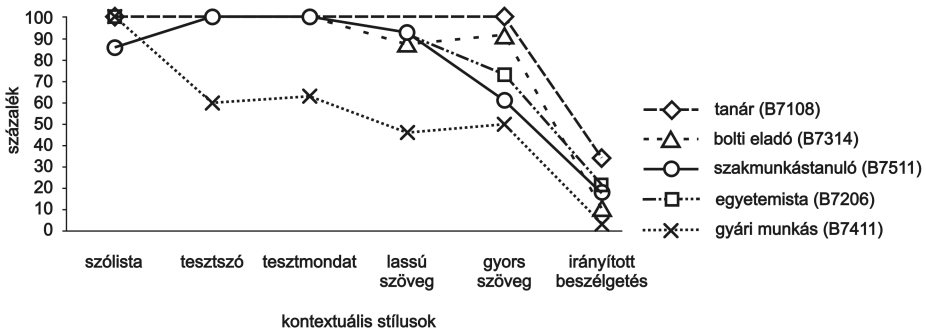
² A kodifikált sztenderd a nyelvtanokban, szótárakban, nyelvhelyességi munkákban rögzített, legmagasabb presztízszű nyelvváltozat.

[Természetesen, hogy] igazad van, mint legtöbbször-t mondanak,³ s marad 290 ember, a teljes minta 35 %-a. Amikor tehát a nyelv művelők (s nyomukban az iskolai tanítók, tanárok) a suksükölés, a szukszükölés, a velük kapcsolatos túlhelyesbítés, a nákolás és a természetesen, hogy-féle szerkezetek terjedése ellen folytatnak küzdelmet, a felnőtt magyarországi magyaroknak (s iskolás gyermekeiknek) kétharmadát veszik célba.

³ A mai magyar nyelvben folyamatban van egy mondattani változás: a *Természetes, hogy igazad van* mondat és a *Természetesen igazad van* mondat szerkezetkeveredésével keletkezik a *Természetesen, hogy igazad van* mondat. Az ilyen mondatokat a nyelv művelők helytelenítik, s van olyan nyelv művelő, aki ezt a változást meg kívánja állítani (az így beszélőket le szeretné szoktatni e szerkezet használatáról). Vizsgálatunkból kiderült, hogy ezeket a mondatokat az országos minta 52 %-a nyelvtanilag helyesnek ítéli, s 23 %-a szóbeli mondatkiegészítő feladatban használja is.

1. ábra • Sztenderd szóbeli mondatkiegészítők

2. ábra • A -ban/-ben rag sztenderd -ban/-ben változatának használata a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú öt adatközlője beszédében, különböző stílusokban. Forrás: Váradai 1995/1996: 302, Table 4.

Ha ugyanilyen módon azt nézzük meg, hogy mintánk tagjai milyen ítéleteket hoznak a nyelvtani helyességről, akkor a tízmondatos „akadályverseny” végére 832 emberből csupán 64 marad, vagyis a mintának mindössze 7,7 %-a! Ezek az eredmények azért lehetnek fontosak a magyar (országi) anyanyelvi nevelés szempontjából, mert a kodifikált sztenderd bizonyos fokú lazítására és az uralkodó anyanyelvi nevelés pedagógiai elveinek és módszereinek jelentős megváltoztatására sarkallnak. Ha ez megtörténne, anyanyelvi nevelésünk eredményesebb lenne, s minden magyarországi magyar ember magabiztosabban használná anyanyelvét. Kevesebb gátlással beszélne és írna, hatékonyabban kommunikálna. Jobban érezné magát a bőrében, kevésbé kellene szégyenkeznie otthonról hozott, édesanyjától tanult magyar anyanyelve miatt.

A kodifikált sztenderd bizonyos fokú lazítására egyebek mellett azért lenne szükség, mert az iskolai/nyelv művelő elvárások elég érzéketlenek a természetes magyar beszéd és az igényes írás különbségei iránt. Az a fentebb említett állítás, hogy minden magyar ember váltakozva használja a *hol?* kérdésre felelő mondatokban a -ban/-ben rag -ban/-ben és -ba/-be változatát, igaz, de a beszédünkben megfigyelhető váltakozásról ezzel még nem mondtunk el eleget. Különbségek vannak

ugyanis, még hozzá statisztikailag megragadható, rendszerszerű különbségek, a beszélők társadalmi státusa szerint is és a beszédhelyzet formalitása szerint is (aszerint, hogy a választékos-fesztelen stílustengely mely pontját tartjuk célszerűnek használni). Ezt illusztrálja a 2. ábra, ami azt mutatja meg, hogy öt különböző társadalmi státusú ember hat különböző beszédstílusban milyen gyakorisággal használta a *-ban/ben* ragnak a kodifikált sztenderd szerint helyes *-ban/ben* változatát. Az ábrázolt adatok Váradi Tamásnak (1995–1996) a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján készített elemzéséből valók.

A különféle beszédstílusok (nyelvészeti zsargonban: kontextuális stílusok) a vízszintes tengelyen vannak feltüntetve. William Labov audiomonitoros elmélete szerint minél nagyobb figyelmet fordít egy beszélő saját beszédére, annál jobban megközelíti a sztenderd nyelvváltozatot. Ha szavak listáját olvassuk fel (az ábrán: szólista), nagyobb figyelmet fordítunk beszédünkre, mint amikor tesztszavakat mondunk ki, például amikor az *Ebben a ... jól nézel ki* mondatba beillesztjük a *farmer* szónak a mondatba illő alakját (teszt szó). Az elmélet szerint várhatóan az előbbi mondatot kezdő *Ebbenszóra* kisebb figyelmet fordítunk a mondat kimondásakor, mint a tesztszóra, ezért van a stílustengely harmadik pontján a tesztmondat. Bekezdésnyi szöveg normál tempójú felolvasásakor (lassú szöveg) még kisebb figyelmet fordítunk beszédünkre, gyors tempójú felolvasásakor annál is kisebbet (gyors szöveg). Végül a legkisebb figyelmet akkor fordítjuk saját beszédünkre, amikor viszonylag kötetlen társalgásban veszünk részt (irányított beszélgetés). Labov audiomonitoros elmélete alapján azt várjuk tehát, hogy a sztenderd *-ban/ben* ragnáltozat használata a stílustengelyen balról jobbra haladva egyre csökken, ami egyben azt is jelenti, hogy a nem-sztenderd *-ba/be* ragnáltozat használata a fesztelenebb stílusokban (például gyors szó-

vegolvasás, irányított beszélgetés) gyakoribb lesz, mint a választékos stílusokban (például szólista, teszt szó). A raghasználat azonban nemcsak beszédstílusok szerint változik, hanem a beszélők társadalmi státusa szerint is. A 2. ábra egyrészt megmutatja, hogy a legválasztékosabb stílusban minden beszélő gyakrabban használta a sztenderd ragnáltozatot, mint a legoldottabb stílusban, az irányított beszélgetésben. Másrészt különbségek vannak a beszélők társadalmi helyzete szerint, például a tanár minden ragot *-ban/ben*-ként ejtett az első öt stílusban, s csak a beszélgetésben csökkent a *-ban/ben* használata 40 % alá, viszont a gyári munkás már a tesztszavak ejtésekor is csak 60 %-ban ejtette a sztenderd ragnáltozatot, s a beszélgetésben ezek használata majdnem 0 %-ra csökkent (vagyis a nem-sztenderd *-ba/be* változatokat közel 100 %-ban használta).

Az imént csak felvillantott kutatásaink tizenöt éve folynak. Eredményeinket az általunk kezdeményezett és tíz éven át rendezett⁴ Élőnyelvi Konferenciákon mutattuk be (a köteteket lásd a bibliográfiában). Kutatásaink, amint ez a konferencia-kötetekben is jól látszik, tematikájukban jóval szélesebbek, egyebek mellett nyelvpolitikai, nyelvtervezési és nyelvi jogi kérdéseket is vizsgáltunk, s vizsgálunk ma is. 1997-ben nemzetközi nyelvi emberi jogi konferenciát is rendeztünk Budapesten, melynek kötete (Kontra et al, 1999) már beépült a nemzetközi szakirodalomba. A magyar szociolingvisztika akkor lépett ki a nemzetközi tudományos színtérre, amikor 1995-ben megjelent az *International Journal of the Sociology of Language* 111. száma, *Hungarian Sociolinguistics* címmel (Kontra – Pléh, 1995). Mérvadó nemzetközi kézikönyvekbe írtunk fejezeteket (például Borbély, 1997, Kontra, 1997). Hazai kutatásaink nem korlátozódtak a magyar nyelvre, Borbély Anna például kitű-

⁴ Pontosabban szólva: a budapesti konferenciákat mi rendeztük, a többinek társrendezői voltunk.

nő monográfiát írt a magyarországi románok nyelvcserejéről (2001), ami a magyarországi nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos nyelvészeti szakirodalomban úttörő vállalkozás.

A magyar határokon belüli élőnyelvi kutatásainkat szinte a kezdetektől kiegészítik a szomszédos országokban élő magyarokra vonatkozó kutatások. Az Élőnyelvi Konferenciákat – az újvidéki Papp György találó kifejezésével – kocsikerék-modell szerint rendeztük: az elsőt Budapesten 1988-ban, a másodikat Újvidéken 1989-ben, a harmadikat Pesten (1990), a negyediket Kolozsváron (1991), az ötödiket Nyitrán (1992), a hatodikat megint Pesten (1993), a hetediket a szlovákiai Nagymegyeren (1994), a nyolcadikat Ungváron (1995), a kilencediket Szegeden (1996) és a tizediket Bécsben (1998). A tizedik után az Élőnyelvi Konferenciák önállósultak, a szervezők immár nélkülünk adják kézről kézre a stafétabotot. A 11. konferenciát az újvidéki Magyar Tanszék rendezte 2000-ben, a 12.-et a Nyíregyházi Főiskola magyar nyelvészei 2002-ben.

1991-ben jelent meg a *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötetünk (Kontra, 1991), ebben a dunaszerdahelyi Lanstyák Istvánnak a (cseh)szlovákiai magyar nyelvről, néhai Szépfalusi Istvánnak az ausztriai magyarról, és az amerikai Susan Galnak a felsőöri magyar és az erdélyi szász nyelvcsere-ről szóló tanulmányai olvashatók. A szomszédos országokban tartott Élőnyelvi Konferenciákat társrendezőinkkel általában a kisebbségeket érintő fontos kérdésekről rendeztük, például a nagymegyeri konferencián a nyelvi tervezés, az ungvárin a kisebbségi anyanyelvi oktatás (lásd Csernicskó – Várad, 1996) fogas kérdéseit vitattuk meg.

Magyarországon ezekről a problémákról kevesen tudnak, s amit tudnak, az sem mindig helytálló. Ebből következik, hogy a határon túli magyar kisebbségek nem feltétlenül örülnek a tőlünk kapott segítségnek. Dióhéjban bemutatok egy példát. Az 1990-es évek ele-

jén a határon túli magyar oktatást többek közt azzal kívánta segíteni a magyar kormány, hogy magyarországi tankönyveket küldött a szomszédos országok magyar iskoláiba. Így került például Kárpátaljára a Tolnai Gyuláné-féle ábécés-könyv. A könyv és a Tolnai-módszer bemutatására a kárpátaljai tanítókat magyarországi tanfolyamra vitték, ahol kaptak ábécés-könyveket (Tolnai, 1991 a) és olvasókönyveket is, de a tankönyvcsalád többi darabja és az oktatáshoz szükséges egyéb eszközök (például a 24 tablóból álló nagy programfal, útmutató és feladatgyűjtemény, kézi miniprogramfal stb.) csak esetlegesen és szinte alig jutottak el a kárpátaljai iskolákba. A Tolnai-módszer egyik alapfeltevése, hogy szimbólumokkal (képekkel) jelöli az egyes hangokat, majd a következő lépés a betűk megtanulása. Például *kalap* vagy *kacsa* látható a képen, ami a *kK* betű jele, az *uborka* az *uU* betű jele stb. A rajzok jelentős része azonban a kárpátaljai magyar gyermekek részére értelmezhetetlen vagy félreértelmezhető. Például egyenruhás férfi (*örmester*) az *öÖ* jele, de egy hatévés gyermek számára a kép legfeljebb katonát ábrázol. Az *il* betűnél egy *ítató* rajza látható, de kárpátaljai gyerek még sosem látott olyan tárgyat, amelyet a tankönyv rajza mutat. Az *őÖ* betű jele az *öv*, de egy átlagos gyerek arrafelé ezt *szif*-nak mondja. A betűkerékben az *sS*-nél olyan „alapszókincsbeli” szavak fordulnak elő, mint a *sulyom* vagy a *sőre*, ez utóbbi az Értelmező kézisztárban tájnyelvi minősítést kapott, tehát nyilván ismerik egyes vidékeken, de Kárpátalja nem ilyen vidék. A tankönyvet és a programfalat, illetve a módszert egyes elemeit néhány kárpátaljai iskolában máig használják. Szerencsére leginkább csak a helyben hivatalosan támogatott módszer kiegészítése, látványosabbá tétele végett.

A felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar tannyelvű közoktatásnak (de a horvátországinak, szlovénainak s ausztriai-nak is persze) egyik rákfenéje az, hogy nem magyarul írott, hanem az államnyelvből gyat-

rán magyarra fordított tankönyvekből tanulnak a diákok. Ezek a tankönyvek nem kis részben okai annak, hogy a határon túli magyar diákok egy része nem állja meg a helyét a magyarországi egyetemeken. Nem versenyképesek a magyarországi diákokkal szemben, mert a fizikát, biológiát s más tantárgyakat nem a bevett magyar terminológia szerint tanulták magyar iskoláikban, hanem szlovákból, románból stb. ferdített tankönyvekből. Ennek a problémának a határon túli magyarok nagyon is tudatában vannak, hangoztatják is eleget, de Magyarországon süket fülekre találnak. Ebből a lehetetlen helyzetből úgy lehetne kikecmeregni, hogy például egy nagyváradi és egy debreceni gimnáziumi tanár együtt írna biológiakönyvet, vagy egy révkomáromi és egy kecskeméti földrajztanár együtt írna tankönyvet a felvidéki magyar diákoknak. A feladat nehéz, és végrehajtása sok évbe telik, de megoldható, ha a magyar állam megérti ennek – bocsánat a szóért – nemzetstratégiai jelentőségét. A határon túli kisebbségek magyar tannyelvű oktatása sem gyatrán fordított tankönyvekkel, sem magyarországi tankönyvekkel nem lehet olyan eredményes, mint amilyen akkor lenne, ha a könyvek a diákok számára érthető, világos magyar nyelven íródának, a bevett magyar terminológia szerint, és az ő hazájuk kulturális sajátosságait is figyelembe vennék.

E pedagógiai kitérő után említsük meg, hogy a magyar nyelvtudomány egyik adóssága a közelmúltig az volt, hogy nem foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. A helyzet akkor kezdett megváltozni, amikor az Élőnyelvi Konferenciák hatására az 1990-es évek közepén kismértékű hazai (OKTK) és jelentős külföldi (Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, Prága) támogatással kialakult egy munkaközösség, melynek határon túli tagjai (a szlovákiai Lanstyák István, az ukrainjai Cserniczkó István, a romániai Péntek János és Szilágyi N. Sándor, a jugo-

szláviai Göncz Lajos, az ausztriai Szépfalusi István) és a Nyelvudományi Intézet Élőnyelvi Osztályának tagjai (kiegészülve a szombathelyi Vörös Ottóval és a szegedi Sándor Klárával) hozzáfogtak a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának szociolingvisztikai elemzéséhez. A mai helyzetet feltáró empirikus kutatásokat végeztünk hat környező országban és kontrollként Magyarországon, összesen 846 adatközlővel. Ezt kiegészíti egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempontrendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédiát (Goebel et al, 1997) vettük alapul, így elemzéseink jól illeszkednek a legújabb európai kontaktológiai irányzatokhoz. Ennek a kutatásnak az eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban jelennek meg, eddig a kárpátaljai (Cserniczkó, 1998), vajdasági (Göncz, 1999) és szlovákiai (Lanstyák, 2000) kötetek láttak napvilágot. Készülőben van a romániai, a szlovéniai és ausztriai, valamint az összefoglaló kötet. A magyar publikációkkal szinte párhuzamosan Nyugaton angol nyelvű tanulmányok is megjelentek (például Lanstyák – Szabómihály, 1996, Cserniczkó – Fenyvesi, 2000, Simon – Kontra, 2000, Langman – Lanstyák, 2000, valamint Sándor 2000). Fenyvesi Anna szerkesztésében készül a holland Benjamins kiadónál a közeljövőben megjelenő *Hungarian Language Contact Outside Hungary* című könyv, ebben öt tanulmány képviseli a kutatócsoportot. Nagyrészt ennek a kutatócsoportnak a tagjai szerepelnek a friss *Magyarok és nyelvtörvények* (Kontra – Hattyár, 2002) c. könyvben is, ami a határon túli és a magyarországi nyelvi kisebbségek jogi helyzetét tárgyalja.

Ezek a kutatások nem maradtak visszhang nélkül a magyar nyelvészetben. Lanstyák István 1995-ben a *Magyar Tudományban* közölte *A magyar nyelv központjai* című tanulmányát, mellyel kapcsolatos ellenvéleményét ugyanitt Benkő Loránd

(1996) fejtette ki. A határon túli magyar nyelvvel kapcsolatos viták az 1990-es években oly számosak és hevesek voltak, hogy érdemesnek tartottuk a szétszórva megjelent vitacikkek zömét összegyűjteni egy kötetben (Kontra – Saly, 1998). 2002. május 2-án a kutatócsoportunkhoz tartozó kolozsvári Szilágyi N. Sándor a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály közgyűlési előadójaként mutatta be a határon túli magyar nyelvváltozatok fő kérdéseit, s egyben jól megokolt javaslatot is tett a magyar nyelv történetének új periodizációjára. Az 1772-től napjainkig tartó korszakot hagyományosan újmagyar korszaknak nevezik. Szilágyi szerint az újmagyar korszakot csak 1920-ig kellene számítanunk, mivel Trianon előtt a magyart egyetlen államban beszélték, de utána már számos államban, s ennek jelentős hatása van a magyar nyelv alakulására. E szociolingvisztikailag megalapozott javaslat szerint az 1920 utáni korszak a legújabb kor.

Az az olvasó, aki idáig jutott, szinte bizonyosan azt gondolhatja, hogy ez a cikk a Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztályának (ön)reklámja. Nem éppen ez a szándék ültetett számítógéphez. Sokkal inkább afőlötti meglepetésem, amit a 2002. novemberi akadémiai közgyűlésre készített egyik dokumentumban találtam. *A Magyar Tudományos Akadémia és kutatóhelyeinek középtávú kutatási koncepciója* Bevezetőjében többek között ezt olvastam: „Célunk az, hogy a 2002. novemberi közgyűlés elé a jelen dokumentum már olyan formában kerüljön, amely a tudományos osztályokban megtestesülő szakértelem kontrollját is kiállta. Ezért a Vezetői Kollégium vitája nyomán szeptemberben a tudományos osztályok az illetékes alelnökök moderálásában tárgyalták a koncepciót.” Ebből nyilvánvaló, hogy ezt a középtávú kutatási koncepciót komolyan illik venni. Csakhogy „A magyar társadalom helyzete, a problémák feltárását és megoldását szolgáló kutatások” alfejezetben a „Kisebbségi sors, kisebbségi

társadalom” című bekezdésben az 55. oldalon azt is olvastam, hogy valaki(k)nek célja „a kisebbségi magyarság kétnyelvűségével kapcsolatos kutatások bekapcsolása a magyar élőnyelvi vizsgálatokba”.

Az első ránézésre is látszik, hogy ezt a szöveget nem nyelvész írta, de föltehetően nem is olyan ember, aki csak minimális tájékozottsággal is rendelkezik a magyarországi és határon túli élőnyelvi kutatásokkal kapcsolatban. Hiszen mit érthet a szerző *bekapcsoláson?* 2003-tól kívánja bekapcsolni a kisebbségi magyarság kétnyelvűségével kapcsolatos kutatásokat a magyar élőnyelvi vizsgálatokba akkor, amikor azok már legalább tizenkét éve be vannak kapcsolva? Mintha nem rendeztünk volna 1988-tól 1998-ig tíz konferenciát, mintha nem kutatnánk határokon átnyúlva bő évtizede, mint ha nem publikáltunk volna egy könyvespolcnyit már itthon, a környező országokban és Nyugaton. Mintha nem az lenne a helyzet, hogy a tekintélyes határon túli magyar nyelvészek zöme az Élőnyelvi Osztály vendégkutatója 1997 óta, amióta van Domus-ösztöndíj. Persze korábban is szívesen láttuk sokukat. Már 1992-ben nyelvészeti nyári egyetemet rendeztünk Debrecenben határon túli magyar szakos egyetemistáknak; egyikük hat évvel később *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* című könyv szerzője lett, amiért PhD-fokozatot is kapott az ELTÉ-n. Másikuknak a kárpátaljai magyar nyelvi tervezésről készített PhD-disszertációját e sorok írásakor kapták kézbe az opponensek.

A döntéshozók számára készített⁵ akadémiai középtávú kutatási koncepcióban ez a mondat dezinformáció. Jim Cummins kanadai nyelvész az amerikai kétnyelvű oktatási

⁵ Így elmondhatjuk, hogy a 2001. év szakmai megalapozó vitáinak köszönhetően az idén elfogadásra kerülő konkrét koncepció (értsd: az Akadémia középtávú kutatási koncepciója, K. M.) alkalmas arra, hogy a döntéshozók számára megfogalmazza a magyar tudomány prioritásait.” (Tájékoztató a Kormány számára a Magyar Tudományos Akadémia 2001. évi tevékenységéről)

viták kapcsán kifejti, hogy a dezinformációnak két fajtája van (Cummins, 1991). Az egyikfajta dezinformációval akkor találkozunk, amikor politikai célokból valakik hamis információkat terjesztenek, s tudják, hogy az információk hamisak. A másíkfajta dezinformációban terjesztők őszintén hisznek. E második esetet akkor illethejtük e pejoratív névvel, amikor a hamis információk terjesztőinek nincs mentségük tudatlanságukra, mert a releváns információk jól hozzáférhetőek. A közvéleményt és a döntéshozókat befolyásoló újságíróknak, politikusoknak, tudósoknak – írja Cummins – etikai köteles-

ségük tájékozódni a releváns kutatási eredményekről, s kötelességük logikusan és racionálisan értékelni is azokat. Ha ezt nem teszik, dezinformálnak.

Nem tudom, hogy az élőnyelvi kutatásokról szóló mondat a dezinformáció melyik fajtájára példa. Hogy melyik esetben tűnik fel a szöveg szerzője kevésbé kedvezőtlen színben, annak eldöntését az olvasóra bízom.

Kulcsszavak: *magyar élőnyelvi kutatások, szociolingvisztika, kétnyelvűség, anyanyelvi oktatás, magyar kontaktusváltozatok, tudománypolitika, dezinformáció, etika*

IRODALOM

- Benkő Loránd (1996) Több központú-e a magyar nyelv? *Magyar Tudomány*. **3**, 310-318.
- Borbély Anna (1997) Hungarian-Romanian. In: Hans Goebel et al., (eds) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact 2*. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1749-1753.
- Borbély Anna (2001) *Nyelvcseré: Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Csernicskó István (1998) *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- Csernicskó István – Fenyvesi Anna (2000) The Sociolinguistic Stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19-1/2, 95-122.
- Cummins, Jim (1991) The Politics of Paranoia: Reflections on the Bilingual Education Debate. In: García, Ofelia (ed.), *Bilingual Education: Focusschrift in Honor of Joshua A. Fishman on the Occasion of his 65th Birthday*, John Benjamins., Amsterdam/Philadelphia, I., 183-199.
- Deme László – Imre Samu (szerk.) (1968-1977) *A magyar nyelvjárások atlasza I-VI*. Akadémiai, Budapest
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (1998) *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest
- Fenyvesi Anna (ed) *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a Minority Language*. John Benjamins, Amsterdam, megjelenés alatt.
- Goebel, Hans – Nelde, Peter H. – Starý, Zdenik – Wölck, Wolfgang (eds) (1997) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact, 2*. Halbband. Walter de Gruyter, Berlin/New York
- Göncz Lajos (1999) *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris-Forum-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest/Újvidék
- Hattár Helga (2000) A siketoktatás elméleti és gyakorlati kérdései. *Educatio*. **9**, 776-790.
- Kontra Miklós (1990) Budapesti élőnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány*. **5**, 512-520.
- Kontra Miklós (1997) Hungary. In: Hans Goebel et al., (eds) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact 2*. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1708-1723.
- Kontra Miklós (szerk.) (1991) *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarorsággutató Intézet, Budapest
- Kontra Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris, Budapest, megjelenés alatt.
- Kontra Miklós – Pléh Csaba (eds.) (1995) *Hungarian Sociolinguistics (= International Journal of the Sociology of Language No. 111)*.
- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) (1998) *Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest
- Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Váradny Tibor (eds) (1999) *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press, Budapest/New York
- Kontra Miklós – Hattár Helga (szerk.) (2002) *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Langman, Juliet – Lanstyák István (2000) Language Negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian Minority. *Multilingua*. 19-1/2, 55-72.
- Lanstyák István (1995) A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*. **10**, 1170-1185.

- Lanstyák István (2000) *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest/Pozsony
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (1996) Contact Varieties of Hungarian in Slovakia: A Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language*. 120, 111-130.
- Pléh Csaba (1990) A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 55-75.
- Sándor Klára (2000) National Feeling or Responsibility: The Case of the Csángó Language Revitalization. *Multilingua*. 19–1/2, 141-168.
- Simon Szabolcs – Kontra Miklós (2000) Slovak Linguists and Slovak Language Laws: An Analysis of Slovak Language Policy. *Multilingua*. 19–1/2, 73-94.
- Szilágyi N. Sándor (2002) *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Előadás az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának nyilvános közgyűlési tudományos ülésén, 2002. május 2-án.
- Tolnai Gyuláné (1991a) *Abécéskönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Tolnai Gyuláné (1991b) *Heurisztikus programozású olvasás- és írástanítási módszer kézikönyv. 1. osztály*. (kiadó nélkül)
- Tompa József (szerk.) (1961-1962) *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I–II*. Akadémiai, Budapest
- Várad Tamás (1995–1996) Stylistic Variation and the (bVn) Variable in the Budapest Sociolinguistic Interview. *Acta Linguistica Hungarica*. 43, 295-309.
- AZ ÉLŐNYELVI KONFERENCIÁK KÖTETEI**
- Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.) (1990) *Élőnyelvi tanulmányok*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest
- Papp György (szerk.) (1989 [1991]) *Hungarológiai Közlemények*. 21. évf., 3 (80). szám. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- Kontra Miklós (szerk.) (1992) *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest
- Hungarológia 3. A nyitrai nemzetközi nyelvészeti konferencia előadásai* (1992. szeptember 17-18.). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 1993.
- Kassai Ilona (szerk.) (1995) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Csernicskó István – Várad Tamás (szerk.) (1996) *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta, Budapest
- Sándor Klára (szerk.) (1998) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGYF Kiadó, Szeged
- Borbély Anna (szerk.) (2000) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Papp György (szerk.) (2001) *11. Élőnyelvi Konferencia*. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke, Újvidék

